

Júlia célpontja

RAINER-MICSINYEI NÓRA

DONNELLAN, Declan. *Színész és célpont.*

Fordította KOLTAI M. Gábor. Budapest: Corvina, 2021. 264.

Nehéz elképzelni, milyen érzésekkel, lehetőségekkel vág neki a pályának egy hazai pályakezdő színész, színházi alkotó, akinek a széteső, elszegényedett, világjárványtól sújtott, átpolitizált színházi rendszerben kell megvetnie a lábát. Vagy független társulatoknál, akik a létfenntartással küzdenek, vagy kőszínházaknál, amelyek többsége szintén súlyos anyagi válságban van. Annak, hogy kevesebb előadást tudnak évente elkészíteni a társulatok, egyenes következménye, hogy a színészi munkalehetőségek, szerepajánlatok száma is csökken. Elképesztően szerencsésnek mondhatja magát ma az a fiatal színésznő, aki a *Színész és célpont* című könyvben megjelenő Irinához hasonlóan megkapja Júlia szerepét. A *Rómeó és Júlia* női főszerepét játszani pályakezdőként irigylésre méltó lehetőség, és óriási bizalmat feltételez a rendező és a színház vezetősége részéről. A lehetőség adott, innentől kezdve a színésznőn múlik a munka minősége és sikere. De vajon mennyire egyszerű ezt a lehetőséget belülről is lehetőséggé, és nem bénító, megoldhatatlan feladatnak, tehernek megélni? Mennyi figyelem jut az alkotótársak, a színházi közösség részéről a fiatal kollégák elakadásaira, szakmai problémáira, színészi szorongásaira egy próbafolyamat során? És mennyi az idősebbekére, a tapasztaltakéra, akiknél már az elakadás lehetősége is degradálónak tűnik? Milyen módszerek segítik a színészt, hogy ne roppanjon össze egy nagy szerep súlya alatt?

Declan Donnellan író, rendező, a Cheek by Jowl társulat alapítója, Angliában él. A 2000-ben íródott, magyarra 2021-ben lefordított

Színész és célpont című könyvében fiktív színésze, Irina, Júlia szerepének megformálásával küzd.¹ A könyv Irina példáján keresztül tételesen sorra veszi a színészi munkafolyamat során felmerülő szakmai problémákat, bizonytalanságokat; huszonegy fejezetben tárgyalja a klasszikus lélektani realista szerepépítés során rendre felmerülő kríziseket, elakadásokat. Donnellan könyve először oroszul jelent meg, miután a szerző és állandó alkotótársa rendszeresen dolgozni kezdett Moszkvában.² A szerző a magyar kiadást az egyetemfoglaló SZFE-s diákoknak ajánlja.³

---

¹ A könyv először orosz nyelven jelent meg 2001-ben, ezt követte az angol kiadás 2005-ben. A mű tizennegyedik fordítása a magyar nyelvű változat Koltai M. Gábor fordításában. Forrás:

<https://www.cheekbyjowl.com/learning/books/>, hozzáférés: 2023.05.31.

² 2000-ben egy *Borisz Godunov* előadással kezdődött az együttműködés, melyet az Avignoni Fesztivál és a Nemzetközi Csehov Fesztivál koprodukciójaként mutattak be a moszkvai Művész Színházban.

<https://www.cheekbyjowl.com/productions/boris-godunov/>, hozzáférés: 2023.08.29. Ezután egy csapat orosz színésszel éveken át hoztak létre előadásokat.

<https://2011.bolshoi.ru/en/persons/people/405/>, hozzáférés: 2023.08.29.

³ Declan DONNELLAN, *Színész és célpont*, ford. KOLTAI M. Gábor (Budapest: Corvina Kiadó, 2021), 7–8. A helyzet értelmezéséhez: 2020. augusztus 31-én a Színház és Filmművészeti Egyetem hallgatóságának egy jelentős része az Egyetem minden szakmai egyeztetést nélkülöző és erőszakos alapítványi átszervezése ellen folytatott demonstráció után, az eljárás elleni tiltakozás jeléül bevonult az

Donnellan ismeri és használja Sztanyiszlavszkij munkásságát. A *Színész és célpont* a színészi munka tárgyalásakor a szerepformálás célját tekintve egyértelműen a sztanyiszlavszkiji hagyományra épít: azt kutatja, mitől lesz a szerepet játszó színész játéka élő.⁴ Már az elbeszélés koncepciójában is fellelhetőek hasonlóságok *A színész munkája* című művel: Sztanyiszlavszkijnál egy fiatal, tapasztalatlan színinövendék próbanaplóját olvashatjuk, Donnellan könyvének szereplője pedig a kezdő színésznő, Irina.⁵ Mindketten folyton elakadnak, hibáznak, és a hibák fölismerése, tudatosítása által tanulnak. Az elemzések és tanácsok kifejezetten a lélektani realista színházi nyelv rendszerére szabottak, és mivel Magyarországon a színházi hagyományoknak köszönhetően a független és kőszínházi rendszerben is mindmáig ez a domináns színházi nyelv, a Donnellan által bemutatott helyzetek és problémák a hazai színészek többsége számára ismerősek és relevánsak lehetnek. A könyv lépésről lépésre vezet végig a színész első pillantásra triviálisnak tűnő

---

egyetem épületébe, szimbolikusan elfoglalta azt. Őrséget állítottak, az új vezetőség tagjait nem engedték be. Az egyetemfoglaló diákok széles körű szakmai és társadalmi támogatás ellenére, az egyre romló járványhelyzet miatt végül hetven nap után elhagyták az egyetemet. Az egyetemfoglaló diákok és tanárok egy része megalapította az egyetemfoglalás szemléletét továbbvivő Freeszfe Egyesületet, amelyen keresztül több egyetemfoglaló diák végül külföldi egyetemek támogatásával/keresztül szerezte meg diplomáját.

⁴ Donnellan a példáit a hétköznapi életből hozza. Azt például, hogy a színésznek figyelmét kívülre és nem önmagába kell fordítania, az a példával illusztrálja, hogyha nincs otthon étel és üres a hűtő, akkor ki kell menni a lakásból.

⁵ Konzstantyin SZTANYISZLAVSZKIJ, *A színész munkája*, ford. MORCSÁNYI Géza (Budapest: Gondolat Kiadó, 1988).

kétségein, melyek azért rendre akadályozzák a próbafolyamat sikerességét. A főszereplő végig Irina marad, a konkrét szöveg- és helyzetelemzéshez pedig azt az anyagot használja a szerző, amivel Irina is dolgozik: Shakespeare *Rómeó és Júliáját*. A fejezetek, akárcsak Sztanyiszlavszkijnál, problémafelvételekkel indulnak, Donnellan időnként csak további fejezeteken keresztül jut el a megoldásig, melyet olykor vázaltszerűen, ismétlésképpen össze is foglal egy-két szóban vagy tételben. A problémát jellemzően Irina dilemmái mentén vázolja fel – a könyvben kétfajta fejeztcím fordul elő, az egyik egy színházi jelenség, fogalom, például „Tét” vagy „Félelem”, a másik típusú a „Nem tudom...”-mal kezdődő, egyes szám első személyű kijelentések. A „Tét” című fejezetben például azt tárgyalja, hogyan találhatja meg Irina Júlia szerepében a helyzetek tétjét, majd egyrészt konkrétan Irina példájánál maradván mutat kiutat belőle, másrészt kiterjeszti és általánosítja is megfogalmazza a teendőket. A kérdés-felelet elbeszélői technika miatt a *Színész és célpont* formailag sokszor tankönyvre emlékeztet.

Donnellan könyvében a színészmesterségről nem mond semmi újdonságot, és nem is ez a célja. A színészi dilemmák, amelyeket felsorol (blokk, félelem, önmagunk megkérdőjelezése, a célpont elvesztése stb.) mindennaposak a szakma művelői körében. Megoldásai sem bonyolult gyakorlatok, többségében a legrövidebb, legegyszerűbb utak, technikák. Azokkal a szakmai evidenciákkal szembesít, amelyek egy óra alatt összefoglalhatóak a színészmesterségről. Gyakorló színművészként tudom, hogy egy próbafolyamat alatt legalább egyszer mindannyian Irinák vagyunk. És óriási szerencse, ha ez csak pillanatnyi állapot és nem ragadunk bele évekig, egy „nem tudom, hogy mozogjak”, „nem tudom, ki vagyok” gondolatba. Declan Donnellan tehát a legtöbbet teszi, amikor kétszáz oldalban ad sorvezetőt és kiutat a krízisből, miközben végig azt suttogja a szí-

nész-olvasó fülébe: nyugodj meg, nem vagy egyedül, látod, Irina ugyanezt érzi, mint te.

Donnellan úgy oldja meg a helyzeteket, hogy nevükön nevezi őket, ezzel egyrészt validálja a színész-olvasó előtt, hogy az általa megélt krízisek léteznek, és nem is feltétlen egyedi, sajátos pszichés elakadások, hanem a szerepformálás munkájával együtt járó természetes szakmai nehézségek; másrészt a probléma pontos meghatározása után minden esetben egyszerű, könnyen követhető megoldókulcsot is kínál. Ismeri a színészeket és a színészi elakadás legkülönbözőbb megjelenési formáit, mintha maga is színész lenne. Bagatell, gyerekes problémának tűnhet első olvasatra, ha egy színész az aktuális próbafolyamat válságáról csak annyit tud megfogalmazni: „nem tudom, mit akarok”, „nem tudom, ki vagyok”, „nem tudom, hogyan kellene mozognom”. Pedig nincs alkotó, aki ennél pontosabban, konkrétan körül tudná írni a blokk, a leállás problémáját. Donnellan komolyan veszi ezeket a mondatokat, és mint egy megértő rendező, minden szemrehányás és értékképlet nélkül azt tanácsolja a színésznek: kevesebbet foglalkozzon magával, többet a szereppel: a technika lényege, hogy a célpont, amire figyelni kell, sosem a színészben, hanem mindig rajta kívül található. Donnellan megértő, de nem udvariaskodik, a munkavégzési hibákra úgy hívja fel a figyelmet, hogy közben folyamatosan azzal nyugtat, hogy a megoldás pofonegyszerű, és felajánlott módszerek alkalmazásához nincs szükség különösebb tehetségre.⁶ Ezzel nemcsak kapaszkodót ad a tanácstalanságban, de a színészi munkát a tehetség misztikumából a praktikum szintjére fordítja. Könyve során nem foglalkozik azzal, hogy Irina egyébként milyen adottságokkal és képességekkel megáldott színésznő, mert az általa javasolt alkotói módszerek és megoldások nem is

függvényei ezeknek. Amit Irina meg tud tenni, arra minden elhivatott fiatal színész képes.

A Donnellan kínálta megoldások többségének lényege, hogy a színész akkor akad el munkájában, ha nem pontos a célpontja, akár fizikai („nem tudom, hogyan mozogjak”)⁷, akár gondolati szinten („nem tudom, hogy miért mondom ezt”)⁸. Donnellan szerint a célpont konkretizálása a kulcs a megoldáshoz. Ha nem tudja a színész, hogyan mozogjon, akkor gondolatban pontosítania kell a szerep fizikai céljait – például célpont lehet az is, hogy Júlia ki akar menni az erkélyre –, ha nem tudja, hogy miért mond egy monológot, pontosítania kell, hogy milyen elképzelt kérdésre lehetnek válaszok az elhangzó mondatok.⁹ Ha mindezeket színészként végiggondoljuk, máris teljesítjük Donnellan alapvető tanácsát: a szereppel foglalkozunk és nem saját magunkkal. Peter Brook a könyvről szóló méltatásában éppen ezt, az általánosságok elkerülését és a konkrétumokra való törekvést értékeli.¹⁰

A célpontnak Donnellan szerint hat szabálya van, ezek segítenek a keresésben: (1) célpont mindig van; (2) a célpont rajtunk kívül van, mérhető távolságban; (3) a célpont már azelőtt létezik, hogy szükségünk lenne rá; (4) a célpont mindig konkrét; (5) a célpont folytonos változásban van; (6) a célpont mindig aktív. Ezeknek bőséges példákkal történő kifejtése mellett Donnellan mindig hangsúlyozza, hogy Irina mindig, minden pillanatban választhat, dönthet. Ellentétpáro-

⁷ Uo., 154.

⁸ Uo., 199.

⁹ Uo., 212.

¹⁰ „Ez a könyv leszámol a színjátszással kapcsolatos közhelyekkel, és ragyogó konkrétumokat mutat fel helyettük.” Fülszöveg a könyv borítójáról. Peter Brook mellett az angol kiadásról Alan Rickman és Joseph Fiennes is írt pársoros véleményét. Magyarul Ascher Tamás, Tasnádi Bence és Sodró Eliza méltatták a könyvet, Zsótér Sándor írt hozzá előszót.

⁶ Ugyanakkor evidenciának tekinti, hogy Irina „okos, szorgalmas és tehetséges”. DONNELLAN, *A színész...*, 30.

kon mutatja be, mi a technika követésének a javasolt módja (ezek a fogalompárok: koncentráció vagy figyelem; függetlenség vagy szabadság; mutatni vagy látni; bizonyosság vagy hit; kreativitás vagy kíváncsiság; eredetiség vagy egyediség; izgalom vagy élet). A célpont alkalmazásának végeredménye, hogy a színész nem azzal foglalkozik, hogy őt hogyan látják mások, hanem azzal, hogy ő mit lát. Ráadásul mindig megengedően fogalmaz: könyve zárszavában leszögezi, hogy

„Irinának nem dolga, hogy bármit is jól csináljon. Nem azért vagyunk itt, hogy a dolgokat jól vagy rosszul csináljuk. Azért vagyunk itt, hogy a tőlünk telhető legjobbat tegyük. Hogy a tőlünk telhető legjobb miből áll, azt mi magunk döntjük el, egyénileg, látván a világban rejlő ellentmondásokat, méghozzá olyan tisztán és érzelmősségtől mentesen, amennyire csak lehetséges.”¹¹

Ezzel hangsúlyozza, ami az egész könyvből kiderül egyébként: a színészt önálló alkotónak tekinti.

Donnellan könyve azon túl, hogy hiánypótló kézikönyv a színész szakmát űzőknek, messzebb menő kérdéseket is felvet. Mi az, ami tanítható a színészképzés során? Milyen eszközöket lehet átadni egy hallgatónak, amikhez aztán vissza tud nyúlni, ha elakad? Léteznek általános szakmai igazságok, biztos módszerek a szerepformálásra? Magyarországon jelenleg két egyetemen, a Színház- és Filmművészeti Egyetemen és a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Intézetében tanítják felsőfokon a színészmesterséget, de a tárgyban egyik képzés sem kínál írásban rögzített, egzakt átadni való tudást. A szakmához elengedhetetlen beszéd- és hangképzés elsajátítható, fejleszthető készségek. Ám, mint megannyi példa mutatja, tökéletes elsajátításuk sem biztosíték semmire, senki nem garantálja, hogy

a legszebben beszélő színésznövendék lesz a pályán a legsikeresebb, ahogy Irináról sem tudjuk, hogyan énekel. Nem számottevő. Nincsenek országosan egységes kritériumok, szemináriumok és tételek, amelyek alapján vizsgázni lehet az egyetemi félévek során. A felvételi folyamat során sincsenek pontosan körülírható, egzakt, univerzális szempontok, amelyek szerint kiválasztásra kerülnek a tanulók. Az egyetemi színészképzésben az oktatási módszer osztályonként/osztályfőnökönként változik. Az egyetem, de leginkább az aktuális osztályfőnök gyakorlati úton felkészíti a hallgatót egy általa elképzelt – fiktív – pályára, de a színész a saját tapasztalataiból tanul, minél több szereppel találkozik, annál intenzívebben. Nagyon sok múlik azon, hogy egy pályakezdő színész milyen közegbe, milyen társulatba kerül az egyetem után, hogyan reagálnak munkatársai a kezdeti bizonytalanságokra, sikerül-e olyan bizalmi légkört kialakítani maga körül, hogy egyáltalán felismerje, ha bajban van, és segítséget merjen kérni szakmai problémáihoz.

Donnellan könyve egy hangsúlyozottan fiatal színésznő, Irina dilemmáin keresztül mutatja be a színészi munka válságait, ezért könnyen tehetünk olyan elhamarkodott megállapítást, hogy az általa felmutatott kétségek csak a fiatal, tapasztalatlan színészek problémái. A színészet azonban éppen megfoghatatlansága miatt speciális szakma, mert minden darab, minden próbafolyamat a nulláról való újrakezdést jelenti. Az eddig eljátszott szerepek, a munkafolyamatok során megélt elakadások és sikerek száma csak abban ad némi rutint a színésznek, hogy mennyire élje meg szélsőségesen a munka során jelentkező krízist, de a Donnellan által felsorolt kétségek ugyanúgy előjöhethetnek egy tapasztaltabb, idősebb színésznél és a bukás lehetősége is ugyanúgy fennáll, a célpont kijelölésének munkáját nem lehet elkerülni.

Donnellan a színészi szorongást a kézikönyv puszta létrejöttével megszünteti, sőt, ennél sokkal többet tesz, kedvet csinál a megfelelési kényszer-mentes, tudatos, de

¹¹ DONNELLAN, *A színész...*, 265.

szabad játékra, és nem utolsósorban Júlia szerepét is kívánatossá teszi szerepelemzéseivel. A színházművészet területén dolgozóknak az angol rendező több mint húsz éve kezébe adott egy útmutatót egy sikeres próbafolyamathoz. Az, ha minél több – pályakezdő és már gyakorló – színészhez eljutna a

könyv, a jellemzően minden próbafolyamatban megjelenő színészi bizonytalanságnak elejét vehetné, ami nemcsak az emberi létezés minőségét nézve, de egy adott próbafolyamat során hasznos munkával telt idő arányát tekintve is jelentős előnyökkel járna. Bízunk benne, hogy meg fog történni.